

Bijlage 5 B. De niet-gepubliceerde fragmenten van de autobiografie van Wally Moes.

In de volgorde van de fragmenten is de paginering van de boekuitgave aangehouden. Aan het begin van elk fragment is de vergelijkbare paginering van het manuscript en het typoscript gegeven. (288). De fragmenten zijn afgeschreven naar het manuscript. Fouten zijn overgenomen. Doorhalingen en wijzigingen zijn niet aangegeven. In het geval van een onduidelijke schrijfwijze is over het algemeen zonder vermelding gekozen.

Hieronder zijn uitsluitend de wijzigingen en weglatingen gegeven, die inhoudelijke consequenties voor de tekst hadden. Eveneens is vermeld, indien een fragment in het manuscript is aangemerkt om geschrapt te worden, terwijl dat niet gebeurd is (289)). Hieruit valt op te merken, dat in een later stadium iets minder rigoureuus in de tekst is ingegrepen.

De volgende afkortingen zijn gebruikt om de drie stadia van de tekst aan te geven:

ms.	= manuscript
ts.	= typoscript
HO.	= boekuitgave (<u>Heilig ongeduld</u>).

HO. p. 19-20 (ms. p. 27-28):

Van het fragment beginnend met: "Papa ging s'Zondagsmiddags [...]" en eindigend met: "[...] en dien triestigen tuin toch alles heel prettig leek te zijn." is aangegeven dat het geschrapt zou moeten worden; dit is niet gebeurd.

HO. p. 24 (ms. p. 35-36):

De passage: "[...] die door Oom Karel, den uit Paramaribo teruggekeerden emeritus-predikant volvoerd werd." is in de boekuitgave vervangen door: "[...] die door Ds. W.F. Loman volvoerd werd.". Op HO. p. 24 (ms. p. 36) wordt nog éénmaal "Oom Karel" vervangen door: "Ds. Loman".

HO. p. 24 (ms. p. 36):

"Reeds vijf maanden na zijn geboorte [...]" is in de boekuitgave aangevuld tot: "Reeds één jaar en vijf maanden na zijn geboorte [...]".

HO. p. 25;

Na de zin: "[...] zonder te beseffen welk een grote zorg er nu op

Mama rustte." is komen te vervallen:

[ms. p. 38-44; ts. p. 21-24]

"Oom Hermann, de oudste der twee ongetrouwde ooms, die bij Grootmama inwoonden, werd tot onze toeziende voogd benoemd. De zonderlinge, in zichzelfgekeerde man kwam na papa's dood gedurende lange, lange jaren geregeld en trouw tweemaal in de week s'middags vóór den eten naar ons kijken. Dan zat hij, zonder ooit veel te zeggen een half uurtje zachtjes neurieënd of fluitend, en met zijn grove groote hand op zijn knie trommelend, bij Mama, die terwijl ijverig met haar [p. 39] naai- of breiwerk doorging, en trachtte een gesprek gaande te houden. Hij was lang en grof van bouw, en had een rood gezicht met een groote neus. Stroef, sluik zwart haar en kleine zwarte bakkebaardjes, die meer achter dan op z'n wangen zaten, gaven hem een ouderwetsch aanzien. Van zijn donkerblauwe oogen kwam, door de manier waarop hij ze gewoonlijk in vriendelijke verlegenheid half dichtkneep, maar een smal streepje te zien, en als hij zijn mond niet neurieënd of fluitend toespitste, was deze veelal eenigzins spottend vertrokken. In al de jaren, dat hij bij ons kwam, heeft hij ons nooit onvriendelijk of vermanend toegesproken; met groote belangstelling informeerde hij altijd naar alles en vond alles goed zooals het gebeurde. Maar toch hielden wij niet van hem, evenmin als Mama. Wij vonden het altijd een beetje vervelend als hij kwam, en Mama kon zijn geneurie, gefluit en getrommel slecht verdragen. Kinderen zijn wreed en kunnen ook niet doordringen in den zielstoestand van anderen, en Mama met haar open argeloos karakter begreep stellig niet veel van wat er omging in het gemoed van den stillen bescheiden man. Wij zagen dus niet de tragische [p. 40] figuur in hem, die hij in werkelijkheid was. Hij behoorde tot de jongere kinderen, zoodat het bankroet van zijn vader plaats had, vóór misschien zijn karakter voldoende gevormd was om den schok zonder schade te doorstaan. Gedeeltelijk door deze catastrophie en gedeeltelijk door de overheerschende natuur van Grootmama was er misschien vroeg een druk op hem gekomen, en had hij zich niet in zorgeloosheid en vrijheid kunnen ontwikkelen. Zelfs zijn groote muzikale gaven hadden niet tot hun recht kunnen komen, maar toch bracht hij het met zijn mooie tenorstem, onfeilbaar goed gehoor en groote liefde voor muziek door eigen kracht zoover, dat Verhulst hem in de Toonkunstconcerten met het volste vertrouwen solopartijen liet vervullen. Maar de schichtige man werd bij het zingen bloedrood, en vertrok zijn gezicht op een potsierlijke wijze, hij maakte dus op het podium een zonderlingen, weinig aantrekkelijken indruk. In zijn zaken liep het hem ook niet mee. Wel had hij twee gegoede compagnons, maar deze vonden, naar ik wel eens hoorde, niet meer dan billijk, dat hij als de onbemiddelde het werk deed, terwijl zij zich amuseerden. Zelfs de Zondagen [p. 41] bracht de gewetensvolle harde werker grootendeels op zijn kantoor door. En de verhoudingen thuis waren, hoewel vriendelijk genoeg, niet juist geschikt om hem in het leven weerbaarder te maken. Grootmama behandelde het kroost, dat bij haar gebleven was, al werden het ook langzamerhand menschen op leeftijd, nog altijd als kinderen, die er nooit toe hoefden te komen hun eigen leven te leven. De twee oude zoons met hun gesloten

natuur verleerden daardoor hoe langer hoe meer zich te uiten, en trokken zich in zichzelf terug, in de groote, groote eenzaamheid van hunne naar geluk hunkerende harten.

Grootmama met haar krachtig karakter had de verandering in hare omstandigheden zeker heroïsch gedragen, maar nu kantte zij zich ook hardnekkig tegen alles wat de nuchtere burgerlijkheid in haar huis zou kunnen opfleuren: alles bleef en even duf-ouderwetsch, pronkloos en kaal. Zoo had het lot het gewild en zóó moest het blijven!

Oom Hermann was nog een wereldsch, elegant heer bij Oom Willem vergeleken. Benepener, armzaliger heertje zou men zich moeilijk kunnen voorstellen. Wat zijn uiterlijk betreft had de natuur hem al zeer stiefmoederlijk bedeed. Een reusachtige neus hing als [p. 42] een dunne scherpe haak tusschen zijn uitgemergelde groezelige wangen, terwijl holle hongerige oogen er schuw langs keken. Zijn sluik, dofbruin haar werd nooit op tijd geknipt, zoodat het altijd in ijzerachtige pieken van achteren over zijn stropdas hing. De met hooge punten tegen de geschoren wangen opstaande boord bestond uit twee helften en werd van achteren met een bandje vastgemaakt. De zwartzijdem stropdas, die van voren naar achteren, en dan weer van achteren naar voren ging, was altijd rafelig en van vanderouderdom, de antieke zwarte sluitjas ook vaal en kaal op de naden, en de aan de hemdsmouwen vastzittende omgeslagen manchetten gekreukeld en slap. De geheele verschijning van het heertje was bijna die van een fatsoenlijke bedelaar.

Hij kwam ons ook nog al eens opzoeken, en de arme man, die niet verwend was wat de omgang met zijn medemenschen betreft, heeft misschien nooit gemerkt, hoe weinig hartelijk wij hem ontvingen. Eigenlijk geneerden wij ons voor dien zoo armoediguitzienden, potsierlijk-leelijken oom. Welk een droevig eenzaam bestaan moet die arme man gehad hebben, welk een misdeeld zonloos leven was het zijne! Als kind dacht ik wel eens: - ik wil [p. 43] probeeren heel lief voor dien armen Oom Willem te zijn -, maar als hij er dan weer was, en volgens zijn gewoonte met zijn stijve vochtig-koude vingers schuchter langs mijn mooie lange blonde haren streek, kon ik het weer niet over mijnverkrijgen.

Mama's broer, Ook Wilhelm Breitenstein en zijn Engelsche vrouw, Tante Fanny, vormden met dit tweetal een contrast, dat zich niet grooter liet denken. Oom Wilhelm was een rijzig, welgemaakt man met edele strenge gelaatstrekken. Groote reebruine oogen keken ernstig uit diepe oogkassen; de neus was kernachtig en voornaam van lijn, evenals de lippenwulving en kin, die, volgens de mode van dien tijd vrij van baardgroei, geheel tot hun recht kwamen, terwijl het zwarte hoofdhaar en de roodbruine bakkebaarden een mooien val hadden. Oom was in zijn optreden streng en kortaf, maar wie hem goed kende wist, dat het maar schijn en aangenomen manier was, want eigenlijk was hij verlegen en zachtmoedig. Mama hechte bijzonder aan zijn oordeel: wat Oom Wilhelm vond of zeide was steeds van het grootste gewicht. Hij verwierf zich trouwens wel het recht om over onze aangelegenheden [p. 44] mee te spreken door zijn warme belangstelling voor alles wat ons betrof. En daar

ik zijn petekind was, liet hij zich aan mij nog meer gelegen liggen dan aan de anderen.

Tante Fanny had een bijzonder aantrekkelijk uiterlijk en, als zij iemand goed gezind was, zeldzaam innemende manieren; zij was gul en goedhartig, maar grillig, in hare beweringen dikwijls verbijsterend onlogisch, en in veel opzichten dwaas. Zij bezat in hooge mate het geheim, Engelsche vrouwen eigen, haar huis een groote charme van comfort te geven. Zij had smaak in alles; in hare kleeding en hare wijze van meubels te schikken, en een groote liefde voor bloemen en planten. Geheel onbewust van den zonderlingen indruk, die hare grilligheden dikwijls maakten, trad zij met groote zekerheid op, waardoor zij hare omgeving beheerschte.

De drie zoons, waarvan de oudste van denzelfden leeftijd was als Ernst, groeiden met ons op, bijna of het onze eigen broers waren."

In het ms. is aangegeven, dat ook het restant van het hoofdstuk (t/m HO. p. 25; ms. p. 45) geschrapt zou moeten worden; dit is niet gebeurd.

HO. p. 39:

Na de zins "[...] want in haar was alles gaaf, zuiver en rustig." is komen te vervallen:

[ms. p. 72-77; ts. p. 39-42]

"Hermann werd vóór hij nog zestien jaar was van school genomen en op het kantoor bij Oom Wilhelm geplaatst. Hij was zeer intelligent en zou graag gestudeerd hebben, maar de Heer Koch, Papa's compagnon beheerde Mama's zaken en vond, dat het niet ging, en zoo durfde zij het niet doorzetten. De nog zoo jeugdige knaap was nu door wat hij verdiende ruim van zakgeld voorzien en zat avond aan avond met zijn vrienden in de koffiehuisen. En wij jongeren kozen onze vrienden, waar wij het meeste plezier hadden.

Een van de nieuwe vriendinnetjes was Marie W., een zonnig mooi kind met lachende blauwe oogen, krullend blond haar en guitige kuiltjes in de wangen. Haar broer was met Moritz bevriend, de leeftijd van de eerste verliefdheidjes was gekomen, en zoo kwam het al gauw zoover, dat Marie en ik elkander vast beloofden met niemand anders te zullen trouwen dan met [p. 73] elkanders broers. De zwartharige Louis, met de glinsterende groengrijze kijkers en den gullen jongenslach, was dan ook wel geschikt om het hartje van een veertienjarig meisje sneller te doen kloppen, en Moritz, met zijn vurig, tot sentimentaliteit geneigd temperament, was zoo verliefd op Marie als een jongen van dertien jaar maar kan zijn. Wij vonden het dus heerlijk, dat wij zoo dikwijls als wij maar wilden bij de familie W. mochten komen, en gingen er haast alle dagen na den eten heen.

Mevrouw W. was een levendige, niet al te preutsche Française, haar man een verbazend goedgezind vroolijke Frans, die de meeste jaren van zijn leven, zonder zich er naar over te maken, op den rand van het bankroet doorbracht, en de vijf kinderen openhartige gemakkelijke naturen, zieltjes zonder zorg, nooit ergens ongerust over en nooit iets zwaar tillend. Als zij geen lust in hun schoolwerk hadden, lieten zij het door hun papa maken. Ik heb den goedigen man dikwijls s'avonds na het eten zien zitten met een hoopje cahiers voor zich,

waarin hij voor het eene kind de sommen en voor het andere de [p. 74] thema's maakte, terwijl de kinderen om hem heen joelden. Paedagogisch was dat niet, maar hij was zelf ook een zieltje zonder zorg en best tevreden, als zijn kinderen maar vroolijk waren. Het ging in dat gezin in alle opzichten geheel anders toe dan bij ons thuis, waar alles geregeld, rustig en ordelijk moest zijn, en dat enigzins phantastische trok ons aan. Wij mochten ons amuseenen op alle manieren, die ons maar in 't hoofd kwamen: verstoppertje spelen door het heele huis, dansen, zingen en snoepen van wat er maar te vinden was. Louis was buitengewoon muziekaal en speelde piano als een kleine meester, zijn broer speelde viool en wij allen zongen zoo goed en zoo kwaad als wij konden. Het ging er dus lustig toe, en het ruime, onbezorgde gevoel, dat men daar had, werd nog versterkt door de warme gastvrijheid, waarmede ieder er welkom geheeten en te goed gedaan werd.

Het gezelschap was er dan ook altijd zeer cosmopolitisch en heterogeen. Twee oude heeren, oude vrienden van den huize, zaten er haast altijd: de grijze, bijna blinde Italiaan Gramiccia, die door zijn langdurig verblijf in ons neveland de [p. 75] lucht-hartigheid van zijn landaard niet had verloren, en zich op dat plaatsje als een spinnende kater in de hartelijkheid, waarmee hij bejegend werd, zonde, en het dwergachtige, precieuse Heertje Ramperti, dat het er even goed had, maar met zijn nuffige manieren en geaffecteerde spraak altijd den indruk maakte zich beleedigd te gevoelen, hetgeen echter nooit door iemand opgemerkt scheen te worden; verder Engelsche gouvernantes, waarvan men nooit zoo recht wist, of zij er in functie of te gast waren, een stilzweigende, vriendelijke oude fransche dame, die van niemand een tante was en door ieder „tante Finous" werd genoemd, groote, mooie jonge vrouwen met eenigzins theatrale allures, talrijke familieleden van sterk uitgesproken Semitisch ras, vrienden en vriendinnen van al de kinderen, wie maar kwam was welkom, zonder dat er ooit op gelet werd, of iemand meer of minder deftig, of zoogenaamd van denzelfden stand was. Niemand geneerde er zich zijn gebrekkig Fransch te brabbelen, want van af de welluidende taal der gastvrouw en die der vele zeer begaafde familieleden klonk het er in alle graden van onvolkomenheid.

[p. 76] Ik heb in dat huisgezin onnoemelijk vele prettige uren gesleten en hartelijke vriendschap ondervonden. Wij namen er dansles, vierden er de oudejaarsavonden en ik ging zelfs met Marie mee logeeren bij andere joodsche families, waar wij het zoo goed hadden als in Abraham's schoot. Maar in mijn latere levensjaren nam mijn karakter een andere plooi, ik kwam door de wendingen van het lot met geheel andere menschen in aanraking, zoodat ik de leden van dat gezin steeds minder ontmoette. Mijn goede vriendin Marie woont al sinds vele jaren in het buitenland, maar zij hangt mij nog aan met groote trouw. Telkens, als zij in 't land is, zoekt zij mij op, en als zij mijn kamer binnenkomt, krijg ik weer dezelfde gewaarwording van een zonnestraal, die mij verwarmend beschijnt.

Lieve, goede Marie, je bent nu al lang grootmoeder, je groeide op in een luchtig milieu, je jonge meisjesjaren waren dartel en niet zeer degelijk. Nu zijn je krullende haren sneeuw wit, groot leed en

zware zorgen bleven je niet bespaard, maar je oogen zijn nog even lachend en stralend, de kuiltjes in je wangen nog even guitig, en je hart is nog even onschuldig en eerlijk als in de dagen, toen wij beloofden elkanders broers te trouwen!"

HO. p. 53-56 (ms. p. 103-109):

Van het fragment beginnend met: "In ons gezin ging het druk en levendig toe." en eindigend met: "[...] en reden al half slapende naar huis." is aangegeven, dat het geschraapt zou moeten worden; dit is niet gebeurd.

HO. p. 60:

Na de zin: "Als alles er dan goed in zat, werden er vele gasten gevraagd om onze vertoningen te zien." is komen te vervallen:

[ms. p. 116-119; ts. p. 63-65]

"Den zomer daarop bracht ik een geruimen tijd door in Offenbach bij Frankfort a/M in het gezin van Henri Fuchs, een neef van Mama. De familie bestond uit een lieve moeder, een rumoerigen, bazigen vader, twee groote mooie dochters met prachtig rood haar, echte Walkiregestalten, en een charmanten, zwartlokkigen knaap van tien jaar, die later een bekend violoncellist werd. Er kwamen vele familieleden en vrienden aan huis, en amusementen van allerlei aard volgden elkander op. Wij maakten roeitochten op de Main, hielden picnics in de prachtige bosschen, en ondernamen eens zelfs met een talrijk gezelschap een nachtelijke ~~tocht~~ beklimming van den Feldberg in de Taunus, om op den top de zon te zien opgaan: Wij spoorden naar Cronberg. Tegen den breedten voet van den berg op lag daar het schilderachtige stadje phantastisch verlicht door de zilveren stralen van de maan, als een droom- [p. 117] beeld van romantiek en poezie. Men hoorde of zag niets meer van menschen, niets bewoog er, en in lange ranken hingen overal weelderige wingerden over oude grijze muurtjes, die amphitheatersgewijze tegen de helling op voor elkander stonden. Achter het stadje verloor zich het uitzicht in den schemer van dichte bosschen. De weg stijgt eerst zoo lanzaam, dat men onderaan den berg dezen eigenlijk in 't geheel niet ziet en niet vermoedt welk een baas men beklimmen gaat. Wij aanvaardden dus in het heldere maanlicht onbezorgd onzen tocht, maar hij bleek geenzins zoo gemakkelijk te zijn, als wij ons voorgesteld hadden. Nadat wij welgemoed een uur hadden gewandeld begon de lucht te betrekken, de maan kroop van tijd tot tijd weg en kwam eindelijk in 't geheel niet meer te voorschijn. Daar hadden wij niet op gerekend en het bestijgen van den onbekenden weg in 't donker viel niet mee; vooral toen het pad stijl en rotsachtig werd, kwamen wij slechts langzaam en met moeite vooruit. En de tocht werd nog avontuurlijker door een operazangeres in het gezelschap, die onder hartstochtelijke klachte voortdurend beweerde niet meer te kunnen en daar te willen sterven. Zij weigerde telkens om verder mee te gaan, smeekte haar maar aan den weg [p. 118] te laten liggen, maar liet zich dan toch weer kreunend en jammerend door eenige heeren voortslepen. De stemming in het gezelschap leed er echter niet onder, want hoewel de heeren een harde dobber hadden de weerspannige dame naar boven te krijgen, hadden allen evenveel schik in hetbtheatrale gedoe. Eindelijk,

s'nachts om twee uur, bereikten wij den top van den berg, waar een groot hotel staat. Wij betrokken gauw de bestelde kamers om nog eenige uren te slapen, en werden om vier uur met hoorngeschal gewekt. Slaapdronken met druilige gezichten verschenen de gasten op het plateau voor het hotel, de eene nog gekker toegetakeld dan de andere, en zagen er niet op hun voordeligst uit. Het lot bleef ons ongunstig: terwijl wij daar rillerig, met stijve vermoeide ledematen stonden te wachten op het heerlijk schouwspel van den zonsopgang, dat ons al het geleden ongemak moest vergoeden, steeg er een dikke grijze bank aan den horizon op, hooger en hooger; in plaats van warm en rozig werd het licht al kouder en nuchterder, en plotseling prikkelde een kille motregen onze gaapstrakke wangen. Wij keerden der plichtvergeten zon onzen rug toe, haastten ons terug naar het hotel, en kropen met welbehagen weer onder de dekens. S'morgens duurde het lang, voordat het p. 119 gezelschap voltallig was, maar eindelijk kwam zelfs de zangeres weer voor den dag; en na een vroolijk ontbijt, gespekt met humoristische beschouwingen over de mislukte uitvoering van ons poetisch plan en het gevaar, dat wij geloopt hadden, onze zangeres te verliezen, ondernamen wij den terugtocht, die zonder verderen tegenspoed afliep.

Er was ook inkwartiering in Offenbach, en ik woonde eenige feesten bij met officieren, die mij toen zeer kranig en indrukwekkend voorkwamen."

In het ms. is aangegeven, dat ook het restant van het hoofdstuk (t/m HO. p. 60; ms. p. 121) geschraapt zou moeten worden; dit is niet gebeurd.

HO. p. 65 (ms. p. 130):

Het fragment beginnend met: "Zijn correctie was een lust voor het oog." en eindigend met: "[...] hetgeen hij bewonderde en liefhad eigen gemaakt had." is gemerkt in het ms. Het betreft een fragment dat geschraapt is in Schröder, 1938 (zie p. 62).

HO. p. 66 (ms. p. 130-131):

Het fragment beginnend met: "Hoe groot de Haagse School ook was [...]" en eindigend met: "[...] waarop alleen het schone gebouw veilig opgetrokken kan worden." is gemerkt in het ms. Het betreft een fragment dat geschraapt is in Schröder, 1938 (zie p. 62).

HO. p. 66 (ms. p. 131-132):

Het fragment beginnend met: "Stevig, deugdelijk en degelijk [...]" en eindigend met: "[...] hem behoedde voor alle nuchterheid." is gemerkt in het ms. Het betreft een fragment dat geschraapt is in Schröder, 1938. (zie p. 62).

HO. p. 67:

Na de zin: "[...] nam een voorname plaats in onder de patriciërs van Amsterdam." is komen te vervallen:

ms. p. 134-136; ts. 73-74

"De patriciërs van Amsterdam! Is er wel een stand, die hooger dunk van zichzelf heeft als deze trotsche vermogende kooplieden? Als nazaten der ondernemende mannen uit de zeventiende eeuw, die hun volgeladen schepen over alle zeeën schuurden, voelen zij zich minstens even voornaam van geboorte als de adel, maar voor het overige

heel wat kraniger kerels. Vrij van vooroordeelen en verplichtingen, ruim, machtig, actief, onbegrensd in de mogelijkheid om zich te verrijken en den luister van hun geslacht te verhoogen, waar de adel angstvallig moet waken om niet in eigen [p. 135] en anderer oog neer te dalen en dikwijls niet weet waarmee en hoe de vermeende grootheid op te houden.

Voor wie het toeval der geboorte niet zwaarder weegt dan voor zoover het aangeboren gaven meerder kans tot ontwikkeling geeft, is het een onnoozel schouwspel een deel der menschheid zich in eigendunk en verwatenheid boven hun medemenschen te zien verheffen, alsof zij niet allen onderworpen zijn aan dezelfde onverbidelijke natuurwetten, en alsof de onpartijdige natuur schoonheid, talent en adel van karakter niet voor allen gelijkelijk beschikbaar heeft.

In ons gezegend vaderlandje gaan de eerste standen in hun trots en zelfverheffing nog verder dan in menig ander land, misschien worden zij alleen in Engeland daarin overtroffen, want al is de voorname geboorte hun eenig voorrecht, al is hun intelligentie beperkt hun zin voor vorm- en kleurenpracht stomp, al blijft hun oor onaangedaan door harmonie en rythme van woorden en tonen, zelfs verre boven den kunstenaars achten zij zich verheven. Die zijn in hun oog goed om de wanden hunner zalen te smukken, hen te vermaken en hun feesten op te [p. 136] luisteren, en maar weinigen onder hen weten de schoonheid en weelde hunner omgeving in den persoon van der kunstenaar te eeren, en beseffen, dat de menschheid op hooger peil wordt gebracht door hun kunstenaars en wijzen, geenzins door het afzonderlijk genieten van het goede der aarde. De vermogende mannen, al achten zij kunst noch kunstenaars bijster hoog, vormen toch meestal voor 't grootste deel de commissies en besturen van kunstinstellingen, zoo was ook de Heer Zimmerman president van de commissie van toezicht over de Academie, en Antoinette, die hij maar noode toestond er de lessen te volgen, want ook hij zag uit hooge hoogte diep neer op al wat artiest was, werd er ter wille van haar vader met bijzonder respect behandeld. Maar ook ter wille van zichzelf" (290).

HO. p. 69:

Na de zin: "De toenmalige directeur, de heer De Poorter, regeerde niet streng." is komen te vervallen:

[ms. p. 139-140; ts. p. 75-76]

"en was een zeer onbeduidend man. Als schilder had hij niets gepresteerd, en als mensch kon men hem geen hoogeren lof geven dan dat hij niemand iets in den weg legde. Niemand wenschte ooit [p. 140] zijn leerling te worden, zoodat de loges, die hij onder zijn leiding zou hebben, steeds leeg bleven. Zoodra de jongelui de schilderklassen doorlopen hadden, zochten zij ergens anders hun heil." (291)

HO. p. 73 (ms. p. 148):

"professor W." is in het manuscript twee maal voluit geschreven als "Wijnveld", de derde keer als "Barend Wijnveld".

HO. p. 77 (ms. p. 154):

De zin: "[...] en vervangen door Alberdingk Thym, de kunstzinnige, zeer geleerde katholieke koopman." luidt in het ms.: "[...] en vervangen door Alberdingh Thijm, den kunstzinnigen, zeer geleerden katholieken koopman in blikjesgroenten." (292).

HO. p. 77:

Na de zin: "Louis Stracké las ons het stuk voor." is komen te vervallen:

[ms. p. 155-161; ts. p. 84-87]

"Het luidde als volgt:

Aan de Commissie van Toezicht op de Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam.

Mijne Heeren!

De jongste gebeurtenissen, welke het verblijf [p. 156] aan de Academie hebben gekenmerkt, geven den ondergeteekenden aanleiding en naar zij vertrouwen ook vrijheid zich tot U te wenden. Maakte de in het laatste verslag voorkomende zinsnede, dat de Hoogleeraar-Directeur zijn lessen gestaakt had uithoofde van „den minder gepasten geest, die de leerlingen jegens hem bezielt”, reeds een zonderlingen indruk op hen, - een Vrijdag l.l. hun ter onderteekening aangeboden adres deed hun verwondering ten top stijgen.

Dat adres, gesteld, althans geschreven en hun voorgelegd door Professor Alberdingh Thijm, bevatte een soort votum van vertrouwen in den Hoogleeraar-Directeur, dat door hunne handteekeningen bekrachtigd had moeten worden.

Die bekrachtiging werd door de ondergeteekenden en, indien zij zich niet bedriegen, ook door al hun medekweekelingen geweigerd. Want al mocht professor Alberdingh Thijm hen al voor het feit stellen, dat het oordeel van leerlingen werd ingeroepen over hun meester - want daar komt het toch op neer - zij wenschten de onkiesheid niet te begaan een dergelijk oordeel te vellen. Althans niet in dien vorm en met medewerking van een ambtgenoot des directeurs, [p. 157] tot zekere hoogte aan hem ondergeschikt.

Nu het uit bovengewraakte handeling van Professor Alberdingh Thijm echter blijkt, dat meer waarde aan hun meening wordt gehecht dan zij zich hadden durven vleien, zien zij er geen bezwaar in die meening tegenover U, mijne Heeren, bloot te leggen.

Of de Directeur het recht had van een „minder gepasten geest” te gewagen, durven zij evenmin te beslissen als zij zouden durven vragen, of de directeur, op grond eener dergelijke zwakke verontschuldiging en onbewezen beschuldiging, de lessen mocht staken, die kweekelingen, blijkens art. 21, lit a van het Reglement behooren te ontvangen. Doch zij aarzelen niet om U na al het voorgevallene mede te delen, dat zij enkele grieven hebben tegen den Hoogleeraar-Directeur; grieven waarvan zij hem trouwens meer dan eens op gepaste wijze hebben doen blijken.

Het zij hun vergund ook U die grieven thans in hoofdzaak en ronde woorden kenbaar te maken.

1e. Het gemis aan vereischte middelen voor het onderwijs. Met uitzondering van drie versleten draperieën en een paar wegens hun lengte ongeschikte geweren is er niets voorhanden om een groepje

[p. 158] voor een stilleven uit samen te stellen (zonder nog te gewagen van een kostuum of ten minste eenige kleedingstukken om met eenige vrucht naar gekleed model te kunnen studeeren).
2e. Het onvoldoende der lessen in de karakteristiek. De Hoogleraar toch bepaalde zich er toe enkele algemeenheden over de gelaats-uitdrukking der door hem gebezigde pleisterbeelden in het midden te brengen, onder opmerking, dat hij het door oefening zoover had gebracht die verschillende gemoedsaandoeningen door zijn eigen gelaat te kunnen weergeven. De kweekelingen werden vervolgens uitgenoodigd daar de proef van te nemen. Zij deden dit en willen wel bekennen, dat zij, terwijl de hoogleeraar allerlei gezichten zat te trekken, soms in een lach, misschien wel een „ongepasten” lach schoten.

3e. Het nuttelooze der compositie-lessen, die zich uitsluitend bepaalden tot de beschouwingen van photographieën en gravures naar beroemde meesters. De zeer spaarzame en vluchtige opmerkingen door den hoogleeraar daarbij gemaakt konden hun onmogelijk een hoogere dunk geven van en diep doordringen in de gedachten, welke die meesters moeten bezielde hebben. Het gevolg was, dat de kweekelingen langzamerhand [p. 159] begonnen te verzuimen en eindelijk geheel wegbleven, daar zij hun tijd meenden beter te kunnen besteden. En dit te meer omdat de proeven van eigen werk, welke de hoogleeraar-directeur hun voorlegde, in hun oog niet van dien aard waren, dat zij den indruk zijner woorden konden verhoogen. Het ligt voor de hand, dat op die wijze geen sprake kan zijn van onderwijs in de hoogere schilderkunst, door de ondergeteekenden op zulk een hooge prijs gesteld, dat zij de vrijheid nemen hierop bescheiden maar dringend Uwe aandacht te vestigen.

Hetzelfde is in niet geringere mate het geval met het onderwijs in de kunstgeschiedenis en Aestetica, dat blijkens art. 21 van 't Reglement tot de tweede afdeeling behoort.

Niettemin is het een feit, dat de lessen van Professor Alberdingh Thijm nog het meest door de kweekelingen der eerste afdeeling worden bezocht. In het verslag wordt dit onderscheid onopgemerkt voorbijgegaan. De ondergeteekenden hechten er daarom aan U mede te deelen, dat de kweekelingen der tweede afdeeling, met uitzondering van de vrouwelijke, de lessen van Professor Alberdingh Thijm in den laatsten tijd zelden of nooit bijwonen.

[p. 160] De inhoud dezer lessen heeft naar 't hun voorkomt zoo weinig te maken met schoonheidsleer en kunstgeschiedenis, dat zij er hun zoo kostbaar daglicht niet aan mogen offeren.

De zoogenaamde „Kalendarische herinnering” welke, gepaard met de beknopte herhaling van het verhandelde in de laatste les, ruim de helft van het uur in beslag nemen, bepalen zich tot hetgeen men in een lexicon in duidelijker bewoordingen vindt opgeteekend. En het verdere gedeelte der voordracht is gewijd aan verschillende beschouwingen, die bij de ondergeteekenden een gevoel van teleurstelling wekken of hun geen bijzondere belangstelling inboezemen. De sterk gekleurde partijzucht des professors, die maar al te vaak doorschemert, heeft er insgelijks toe bijgedragen om hen van de lessen te verwijderen.

De toespelingen op den godsdienst en handelingen van andersdenkenden, hetzij levende of tot de geschiedenis behorende personen,

wekten na afloop der les soms den spotlust op. Het gevaar van mettertijd daardoor onderling een „ongepasten geest" gekweekt te zien, wenschten ondergeteekenden te ontgaan. Vandaar weer andere redenen [p. 161] om het onderwijs liever prijs te geven.

Dit is, Mijne Heeren, wat de ondergeteekenden meenen onder Uwe aandacht te moeten brengen met beleefd verzoek dit ook kenbaar te maken aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche zaken.

De ondergeteekenden hebben de eer zich met verschuldigde hoogachting te noemen

Mijne Heeren UEd
Dw dienaressen & dienaren ". (293).

In het ms. is aangegeven dat ook de twee hieropvolgende alinea's t/m de namen der ondertekenaars (HO.p. 78; ms. p. 162) geschrapt zouden moeten worden; dit is niet gebeurd.

HO. p. 80:

Na de zin: "[...] dat ik eerst maar eens wat naar buiten moest gaan." is komen te vervallen. (294):

[ms. p. 165-171; ts. p. 89-92]

" , bij vriendelijke menschen die mij uitgenoodigd hadden. Ik ging dus met Marie Wertheim mee naar Wageningen, waar wij logeerden bij een paar heele oude jodenmenschen: Oom Samuël, een blind, kraakzindelijk, kogelrond, aandoenlijk-vriendelijk heertje, en tante Bet, zijn zuster, een stokdoove, zachtzinnige dame. Zij woonden in de hoofdstraat, in een gezellig-ouderwetsch ingericht huis, en wisten met hun bodemlooze goedhartigheid niet wat zij ons aan zouden doen om het plezierig voor ons te ma- [p. 166] ken. Wij sliepen in heerlijke bedden met geurige fijnlinnen lakens, smulden den geheelen dag, dwaalden in de bosschen, en deden in volmaakte vrijheid precies wat wij wilden. Als wij dan thuiskwamen glom Oom Samuël van genot bij ons vroolijk gebabbel; het speet hem alleen niet te weten hoe ik er uitzag, ik moest herhaaldelijk in den tuin in den vollen zon voor hem gaan staan, maar dan schudde hij vriendelijk-spijtig zijn hoofd: hij kon mij toch niet zien!

En tante Bet was al blij, als wij ook haar nu en dan wat door haar grooten hoorn vertelden. Wij waren er echt in Abraham's schoot! Ik had mijn schilderkist meegebracht en waagde mij voor het eerst aan eenige portretten. Eerst kwam tante Bet aan de beurt, zooals zij altijd met haar lief oud gezicht, een witte muts met blauwe linten op, in haar hoekje bij het raam zat te haken. Haar portret viel zoo goed uit, dat de geheele verdere familie in Wageningen er bijzonder mee ingenomen was.

Het tweede ging mijn krachten nog al te ver te boven. Philip Kohnstamm, de latere professor in de filosofie, was toen een beeldschoon drie- [p. 167] jarig knaapje met groote zwarte oogen en lange blonde lokken. Hij was buitendien een bijzonder zacht-aardig kind, en het leek mij een verrukkelijke opgaaft om hem te schilderen.

Maar o! die donzige wangetjes, die enkele zachte lijnen en rondinger

dat gloeiende inkarnaat van lippen en blosjes, die zijdeachtige glanzen op het krullende haar, de vochtige glans en de onschuld in de wijdopen schitterende oogen! hoe zou ik er na mijn korten leertijd iets van terechtgebracht hebben! en is het niet alleen den grootsten gegeven de teere pracht van een kinderkop weer te geven?

De moeder van het lieve knaapje zag toch in mijn zwakke poging haar kind en bewaarde het portretje.

Daarna schilderde ik eenige weken thuis en maakte er een phantastisch portret van Marie Diest, een nichtje van den Heer Koch, waar wij zeer mee bevriend waren. Over haar en hare zusters heb ik nog niet gesproken, alleen omdat er zooveel over hen te vertellen zou zijn en ik steeds voor te groote uitvoerigheid vrees. Indien mijn schrijftalent maar wat grooter ware, zou ik een roman aan hen wijden. [p. 168] Marie was van gelijken leeftijd als ik. Zij was de minst mooie der vier zusters, die in Amsterdam algemeen bekend waren om hunne zeer in 't oog loopende schoonheid. Maar al waren hare trekken dan ook niet regelmatig, en de lijn van haar profiel niets minder dan klassiek, haar gelaat, dat sterk de sporen draagt van een gedeeltelijk Semietische afkomst, drukte geest en overmoed uit; hare groote, bruine, eenigzins uitpuilende oogen tintelden levendig, en haar dik zwart haar sprong weerbarstig om haar kleinen vogelachtigen kop. Zij was evenals hare zusters rank en sierlijk gebouwd, en had in haar optreden en houding iets zeer opvallend, ook door hare kleeding, waarin zij de mode altijd sterk overdreef. Zij had haar vader, die een groote grappenmaker was geweest, vroeg verloren, en hare moeder, een beeldschone, maar domme vrouw, wist in de bekrompen omstandigheden, waarin zij achterbleef, niets beters te doen dan hare vier mooie dochtertjes voor de huwelijksmarkt op te voeden. Zij gingen op de deftigste school, om alleen met de eerste kringen in aanraking te komen, moesten vooral hunne gezelschappelijke gaven ontwikkelen, en werden elegant en opvallend gekleed. Thuis moesten dan de mooie [p. 169]kleeren onmiddellijk verwisseld worden voor oude plunje, en leefde het gezin bijna armoedig, en daar niemand dat mocht weten, mochten de meisjes nooit hunne vriendinnetjes thuis ontvangen. Het was een treurig schijnbestaan, waaronder de meisjes, ieder volgens haar geaardheid, zeer leden.

Marie had een edelmoedig, goedhartig karakter, en van haar vader een grooten zin voor humor geerfd. Zij was begaafd en intelligent, en had een open oog voor al wat goed en mooi was, en wie haar van nabij kende, zag dit alles door de schors van ijdelheid en wuftheid heen, waarmee het overwoekerd was, en waardoor het oppervlakkig oog van de wereld niet dringem kon. Zij was zeer aan ons gehecht, en had vooral voor Mama een bewonderende liefde. Mijn broers beschouwde en behandelde zij als eigen broers, en wij vonden het allen altijd even prettig haar bij ons te hebben. Dezen keer waren Mama en Mathilde bij vrienden in Londen en Liverpool op bezoek, en hadden wij vrij spel voor onze jeugdige dwaasheden. Overdag poseerde Marie voor mij in Zigeunerkleeren, en na den eten gingen wij met Moritz uit. Dan trokken wij soms op denzelfden avond van Artis naar het [p. 170] Tolhuis en vandaar

weer naar het Vondelpark, en beweerden in baloorige pret mergens te kunnen vinden wat wij zochten. En als wij thuisbleven haalden wij weer andere gekheden uit. Op een avond lieten wij de toen zeer bekende straatfiguur, den ouden klarinettist voor een goede belooning wel tienmaal achterelkander „Ein letzte Roze" blazen. Klagend, snerpnd en trillend, weerkaatst door de Lommerd, met op de onmogelijkste oogenblikken enerverende pauzen voor de ademhaling bleef het jammerlijk-aandoenlijke lied eindeloos weerklinken, tot wanhoop van professor Suringar, die een paar huizen verder op zijn stoepbank van de avondlucht wenschte te genieten, van het kantoorpersoneel, dat boven onze hoofden uit alle vensters hing, en waarschijnlijk van alle overige bewoners van den Oudezijdsvoorburchwal.

Toen Mama en Mathilde van Engeland terugkeerden, kwam Ferdinand Lüders mee, die later mijn zwager werd. Wij hadden om hun terugkomst te vieren een comediestuk ingestudeerd, maar de voorstelling viel jammerlijk in 't water. Ons publiek, Mama en de aanstaande verloofden, had andere [p. 171] dingen in 't hoofd, en tot overmaat van ramp kregen Marie en Ernst zulk een hevige ruzie, dat zij elkander in den gang afranselden, in plaats van op hun tijd op 't tooneel te komen. Wij staakten de voorstelling, hetgeen niet opgemerkt werd, daar het publiek zich al teruggetrokken had. Ferdinand Lüders reisde door naar zijn familie in Deutschland, en" (295).

HO. p. 97:

Na de zin: "[...] en ik daarom geen onaangenaamheden wilde maken." is komen te vervallen:

[ms. p. 202-204; ts. p. 108-109]

"Toch zou de aangename verhouding met mevrouw Burnier misschien niet voldoende zijn geweest om mij in opgewekte stemming te houden, zoo er niet iemand in Dusseldorf ware geweest, dien Mama in haar brieven steeds „dein Sonnenstrahl" noemde, en die door zijn vriendschap over alles een helderen schijn wierp, namelijk William Robinson, de Engelsche Consul. Hij en zijn zuster Mary, beiden ongetrouwd, woonden bij elkander, en waren nagenoeg de eenige men menschen, waarmee de Burniers omgingen. Hoewel zij zeer bevriend waren met Oom Wilhelm en tante Fanny, en ook met Mama, had ik hen nog niet zoo heel dikwijls gezien, maar zoodra ik in Dusseldorf kwam, namen beiden mij in hunne bijzondere bescherming en deden wat zij maar konden om mij plezier te doen. Zij kwamen in den beginne bijna dagelijks een van beiden naar mij kijken en ik voelde dadelijk in de vreemde stad vrienden te hebben, die mij in houw en trouw bij zouden staan. William Robinson was een groote, zwaargebouwde vijftiger, met open vriendelijke gelaatstrekken, een groote gulle mond met prachtige tanden, eenigzins [p. 203] uitpuilende, ondeugende kleine blauwe oogen, een bruin-roode gelaatskleur en een kleinen blonden knevel. Hij was altijd opgewekt en vol grappen, en de eigenaardig beschermende manier, waarop hij zijn hartelijkheid toonde, deed onweerstaanbaar verwarmend aan. Alle vrouwenharten waren hem altijd tegemoet gevlogen, en hij had er met zijn quasi-onschuldige flirtations heel wat gebroken. Tot zijn straf had de eenige vrouw, die hij ooit ten huwelijk gevraagd had, hem

niet willen hebben, waardoor trouwens zijn onverwoestbaar goed humeur en opgewekte aard in 't minst niet geleden hadden, en ondanks zijn corpulentie en kaalhoofdigheid bleef hij nog steeds de overal welkome charmeur en het middenpunt van ieder gezelschap, waarin hij zich bevond.

Zijn zuster Mary was, met hare grove gelaatstrekken en schonkerige ledematen, zeer misdeeld wat uiterlijk schoon betreft, maar zij was beminnelijk en waardig in haar optreden, en daardoor zeer geschikt om aan het hoofd van het huishouden te staan van haar broer den consul.

De omgang met de Robinsons vergoedde mij zoozeer de gezelligheid, die ik bij de Burniers miste, dat ik, om hen maar zooveel mogelijk te zien, de ge- [p. 204] woonte aannam Zondag's morgen's naar de Engelsche kerk te gaan; dan zat ik bij hen in de bank en voelde mij veilig en geborgen. Gedachteloos, zonder mij reenschap te geven van mijne godsdienstige overtuigingen dreunde ik de litaneien mee op, en zong met genoeg de vrome hymnen mee. Na den dienst gingen wij dan te samen naar de permanente tentoonstellingen, en dikwijls mocht ik bij de Robinsons blijven eten, en bezochten wij s'middags of s'avonds de concerten in de Tonhalle.

HO. p. 98:

Na de zin: "[...] op de tafel een grote tinnen koffiekkan met verder gerei." is komen te vervallen:

[ms. p. 206-211; ts. p. 111-113]

"Antoinette werkte sinds eenigen tijd in Weimar, onder leiding van Alexander Struys. Zij had alle moeite gedaan mij ook in Weimar te krijgen, maar Mama had mij liever in Dusseldorf. Wij onderhielden een vlijtige correspondentie, en daar haar manier van schrijven steeds even origineel was als hare wijze van spreken, volge hier een brief, dien ik naar aanleiding van laatstgenoemde studie ontving.

„Beste Wally, ik haast mij je briefkaart te beantwoorden om je de moeite te besparen je laatste epistel nog eens te schrijven. Ik heb je brief name- [p. 207] lijk gekregen niet lang geleden, lang na de datum, zeer vet en vuil, na vele omzwervingen waarschijnlijk en vermeerderd en verbeterd door een noot van een naamgenoot van me, om me te vertellen, dat hij door 't gemis aan voornaam verkeend was bezorgd, maar „zu meiner Berühigung“ niet gelezen. Dit vond ik grootsch, daar de Germaan zich klaarblijkelijk de ontzettendste moeite gegeven had om 't document te ontcijferen, getuige de vette vingers; maar laat ons hopen, dat 't een waarheidslievende Weimeraner is geweest, want 't zou droef en wrang zijn, als iemand anders dat alles gelezen had, Ik neem me dus voor om heden met ongekende waardigheid te schrijven uit angst voor soortgelijke lotgevallen. Het zou net op jou lijken om mijn brieven op allerlei onmogelijke plaatsen te laten slingeren, tusschen je schilderlapen b.v., zoodat ze veel gevaar loopen je Mentor in handen te vallen, en die man is onze taal meester, dus niet zoo „berühigend“. Denk er dus aan, domme Walp, ik heet Antoinette, dus A, bijgenaamd „de Raap“ hetgeen echter op de adressen geen vermelding behoeft, en ik woon Kürtstrasse 3, bij Mütter Bön, twee [p. 208] treppen, weet U! Die twee knauwen me!

En nu van me schilderij, neen, eerst van de jouwe. O, Walp! die oude man en vrouw, gedrapeerd met koffiekannen, kopjes en bijbels, ze doen me zoo denken aan Valkenburg! En sedert wanneer is Walpje in de christelijk-historische richting verzeild geraakt? Men kan toch van jou nog niet zeggen „toen de duivel vroom werd, was hij oud”. O! Pal, ik merk 't wel, ik had je nooit uit me oog moeten laten! Dat ik dat nu moet beleven, me talentvolle vriendin „waarmee ik precies op één hoogte ben”, weet je nog onze bond ter adoration mutuelle? nu verward in 't web der zoetelijkheid! Gedecideerd, kind, als je nog één zoö'n schulderij vervaardigd, dan breek ik met je, hoewel 't me zeer zou doen; maar je weet wel, om nu in jouw taal te spreken, of eigenlijk de tale Kanaäns: „zoo uw oog U ergert, werp 't uit!” Ik zal hiermede echter wachten tot je volgenden brief. Maar heusch, dit idee lijdt wel wat heel erg aan afgezaagdheid en verval van krachten. Hoor nu, wat ik maak! Op dit punt van me rede gekomen moet je echter op je knieën gaan liggen, wat de eenige passende houding is [p. 209] om me onthullingen aan te hooren. Enfin, voor iemand van jouw richting is die houding niet vreemd. Ik heb namelijk een koene sprong gewaagd, en mij geworpen in hoog historieel genre! Wat zeg je daarvan, Palp? Niet christelijk historisch, maar bepaald oud historisch, grand style, weet U! 't Stuk speelt in de achtste eeuw, 't kan ook wel de tiende zijn, dat weet ik niet recht, daar komt 't bij mij zoo nauw niet op aan, en stelt voor de jonkvrouwe Elaine, die tijdens koning Arthur leefde en een ongepelepukkepige lepiefdepe voor Lancelot had, de beroemdste ridder der tafelronde. Maar je bent natuurlijk te weinig bestudeerd in de oud Engelsche archieven om 't je levendig voor te stellen. Ga daarom heen, als 't je althans interesseert, neem een Tennyson en lees 't gedicht: „Lancelot and Elaine”, de eerste regels, compris? Om je de waarheid te zeggen is dat ook de eenige bron, waaruit ik me wijsheid geput heb. Het is zooals van zelf spreekt levensgroot en ook kniestuk, evenals uw gewrocht. 't Brouwt me echter ongemeen veel zuurtjes, men zou eigenlijk kunnen zeggen, dat een geheele centepik, oftewel zuurkraam er nog maar een kind bij is. Met me gewone, [p. 210] U niet onbekende lichtvaardigheid heb ik me hals over kop in deze verzameling van moeilijkheden gestort, ten eerste het type: onder de vele pottenmoffinnetjes, die mij model hebben gezeten, is 't mij nog niet mogen gelukken eene Elaine te vinden, het zijn altijd maar Lenchen's; en dan 't costuum en de omgeving! Een schild heb ik gelukkig te leen gekregen, maar nu nog die vervl: zijden lap met de wapens en borduursels! Ik denk er hard over om 't geheel te herscheppen in een burgerjuf, die een Zondagsjurkie naait, dan kan 't schild voor theeketel poseeren. Weet je wat, Wally? we konden ieder wel eens een schetsie van onze respectieve Gemälden maken en dan ruilhandel drijven! Is Barkis willing? Die willige Barkis brengt me op de Mr's Will. Op die Dusseldorfer Mr. Will heb ik 't niet, uit een vriendschappelijk en zusterlijk oogpunt: niet zeer oud en zóó geduldig en een bezoek bij Moeder Moes gebracht! Kind, al dit te samen gevat, 't zou me nog grijs maken voor me tijd. Stel me gauw gerust, of schrijf me 't ergste eens! Folter me niet, Palpjelief! Maar nu iets ernstigs: Denk je er heusch over weer in Amsterdam onder

den nieuwen p. 211 directeur te gaan studeeren? Ik voor mij heb daar nu niets geen lust in; een maand of wat geleden, ja, maar nu niet meer. Ook ik heb hier lieve vrienden, waarvan 't me zwaar zou vallen reeds nu te scheiden; en bovendien de lessen, ik wil niet zoo van de eene manier in de andere komen. Ik heb dit dan ook aan Papa geschreven, in de hoop 't gevaar van een terugroeping te voorkomen. Nu adieu, beste, hoedt je ook nu voor een al te welig grasplantsoen; als altijd

je je hartelijk liefhebbende Raap.

Den bijnaam „Raap” hadden Antoinette's broers haar gegeven, beweerde, dat alleen een raap haar in domheid evenaarde.”.

HO. p. 100:

Na de zin: "De modellen verkozen het ook niet in die barre koude te zitten en bleven dikwijls weg." is komen te vervallen (296):

[ms. p. 215; ts. p. 115]

"Burnier was door mij op de idee gekomen om het middagmaal niet volgens Duitsch gebruik om een maar om zes uur te nemen, hetgeen den werktijd minder brak. Het eten was doorlopend slecht, nauwelijks voldoende, en dan kwam er s'avonds geen thee meer, waardoor de avonden kaal en ongezellig waren. Burnier miste ook iets, al wist hij zelf niet recht wat, en op een heel kouden avond ging hij even uit en kwam terug met een groote kruik jenever. Hij schonk voor ons ieder een groot glas heet water met jenever en suiker in, en ofschoon Mevrouw Burnier en ik de smaak afschuwelijk vonden, verwarmde de drank ons toch lekkertjes. Wij dronken daarna dikwijls s'avonds warme jenever en wenden aan den gemeenen smaak. Zelfs Burnier dooide dan wat op en werd voor zijn doen spraakzaam en jolig, de dominosteenen kwamen op tafel, wij waren fleurig en opgeruimd, en trokken na eenige gezellige uurtjes geestelijk en lichamelijk verwarmd naar bed."

HO. p. 127 (ms. p. 228):

De zin: "[...] ook voor haar ongelukkige broer [...]" luidt in het manuscript: "[...] ook voor haren ongelukkigen krankzinnigen broer [...]"

HO. p. 107:

Na de zin: "[...] door een van haar kluchtige invallen plotseling afgebroken." is komen te vervallen:

[ms. p. 228-229; ts. p. 122-123]

"Eens woonde ik bij, dat Mevrouw Schwartz in [p. 229] groot gezelschap onvoorzichtelijk Therese's leeftijd noemde, een punt waarop deze bijzonder gevoelig was. Therese stooft op en beweerde ongeveer vijf jaar jonger te zijn.

—„Maar kind! je volgt toch op Claar", bracht haar moeder bescheiden in 't midden.

—„Ik op Claar!?, riep zij hierop hevig verontwaardigd uit, „hoe is 't mogelijk, dat U als moeder de twee jongens vergeet, die er nog tusschen ons geweest zijn!"

De moeder, die zoo maar klakkeloos beticht werd twee gestorven lievelingen glad vergeten te hebben, verstomde van verbazing, en het gezelschap amuseerde zich over Therese's brutale gevatheid."

HO. p. 108:

Na de zin: "[...] is wel het meest essentiële in haar karakter." is komen te vervallen:

[ms. p. 230]

" , hetgeen zij ook door haar laat huwelijk bewees, want de Heer van Duijl, dien zij als ouden man trouwde, was toentertijd reeds haar vriend."

HO. p. 117:

Na de zin: "[...] die hem nog geen rust liet." is komen te vervallen:

[ms. p. 248-251; ts. p. 133-134]

"Hij had zich laten vangen door de zeer coquette dochter uit het boardinghouse, waar hij woonde. Mama wist door anderen welk een weinig begeerenswaardig meisje zij was, en weigerde hare toestemming te geven, waarop de familie zich op theatrale wijze terugtrok. Hermann leed verschrikkelijk onder dit alles; zijn bleek lijdend gezicht drukte de grootste zwaarvoedigheid uit, men kon hem niet aanzien zonder het grootste medelijden met hem te hebben. Hij was ook tot zijn ongeluk bij den Heer Dufresne beland, want hij had te veel van het- [p. 249] zelfde element in zijn karakter om niet geschaad te worden door het avontuurlijke en ongeregelde in diens levensgang- en wijze. En het geniale in Hermann, waardoor hij gewoonlijk een overwicht over zijn omgeving had, miste ook op de groot aangelegde natuur van Dufresne zijn uitwerking niet, en zoo zag de chef terwille van bijzondere eigenschappen alle minder gewenschte eigenaardigheden over het hoofd. Het buitengewoon goede geheugen, dat Hermann van de natuur meegekregen had, werd waarschijnlijk door zijn doofheid nog sterker, want hij werd niet afgeleid door de dingen om hem heen en concentreerde zich geheel in zijn eigen gedachtenwereld. Zoo wist hij alles uit zijn hoofd, wat anderen op moesten zoeken, en de Heer Dufresne vond het zeer gemakkelijk even op een voor Hermann bestemd schelletje te drukken en zich, zonder tijd te verliezen, de noodige inlichtingen te laten geven. Maar Hermann's slordigheid was phenomeenaal; zooals hij met zijn goed omging en z'n voeding verwaarloosde zou de meest verstrooide professor hem niet hebben nagedaan. Hij droeg steeds nieuwe kleeren, die hij alle dagen aandeed en die er altijd vuil uitzagen. Hij had kennelijk de gewoonte ook aan 't kantoor dikwijls nieu-[p. 250]we pakken te laten bezorgen en zich daar te verkleeden, want de Heer Dufresne toonde mij geamuseerd en verontwaardigd, achter een gordijn, heele risten jassen en broeken van Hermann, en stapels hoeden onder een tafel. En met het eten ging het nog raarder. Hermann had waarschijnlijk door zijn slechte gezondheid weinig eetlust, en stelde in niets minder belang dan in zijn eigen lichaamstoestand. Zijn vrienden vertelden ons, hoe het met zijn middagmaal dikwijls liep. Als hij in een restaurant ging om te eten, verdiepte hij zich gewoonlijk direct in een courant en vergat waarvoor hij gekomen was. Hij had zich door zijn doofheid afgewend veel op zijn omgeving te letten, en ging dan, teruggekeerd uit zijn eenzame gedachtenwereld, menigmaal naar de kas om te betalen, vóór hij nog iets gehad had; alleen de sympathie, die hij bijna algemeen opwekte, maakte dat

hij niet bedrogen, maar teruggestuurd werd om eerst te eten wat hij betalen wilde. Als hij met zijn vrienden at, verruilden zij soms uit de grap, zonder dat hij het merkte, hun leeg bord voor het zijne, dat nog onaangeroerd achter zijn krant stond. Zoo ontbrak het hem ten eenemale aan het noodige beleid om met zijn zwakke gezondheid rekening te [p. 251] houden. Hij voelde niet, of wilde niet voelen, dat hij voorzichtig moest zijn, en deed met de grootste roekeloosheid alles, wat verderfelijk voor hem was, en daar hij met zijn aanleg voor tuberculose al een treurig preadispositie van de natuur had meegekregen, kwam alles bij elkander om zijn levenskansen zoo ongunstig mogelijk te doen zijn. Hij had liefdevol verzorgd moeten worden, en in die dagen, toen hij zooveel verdriet had, voelde hij zich dan ook in Londen zoo ongelukkig, dat hij naar een betrekking in Amsterdam uitzag om maar weer thuis te kunnen zijn. Het is er niet toegekomen, hij heeft geen geluk meer gekend."

HO. p. 119:

Na de zin "[...] enigszins trachtten te drogen." is komen te vervallen:

[ms. p. 255-256; ts. p. 136-137]

"Hermann had nog maar weinig met mij gesproken, hij sprak nooit veel, en was door zijn verdriet toen bijzonder stilzwijgend, maar nu merkte ik wel, dat hij naar een vertrouwelijk praatje verlangde, en spoedig kwam dan ook het hooge woord er uit: wilde ik niet met hem naar het meisje gaan, dat hij zoo liefhad, misschien kwam dan alles in orde.

Mama had mij mondeling en schriftelijk herhaaldelijk op het hart gedrukt mij in geen geval in die familie te laten lokken, daar zij heel goed begreep, dat dan waarschijnlijk alles op nieuw zou beginnen. Ik moest Hermann dus zijn verzoek weigeren, hetgeen mij zeer zwaar viel, hij zag er zoo bleek en treurig uit. Met al de wereldwijsheid, die ik bezat, trachtte ik hem onder het oog te brengen, hoezeer Mama gelijk had en hoe ongelukkig hij met zulk een vrouw zou worden, hij had ons immers zelf vroeger allerlei van haar verteld, waaruit bleek hoe lichtvaardig zij was. Met gebogen hoofd, de ellebogen op de knieën, zijn knap gezicht in beide palmen [p. 256] van zijn bijzonder mooi gevormde handen rustend, hoorde hij mij aan zonder een woord meer te zeggen, zijn droevige donkere oogen staarden langs hem heen met de enigszins angstige uitdrukking aan dooven eigen, en zijn donker krullend haar en kleine knevel deden zijn bleekheid dubbel uitkomen. Zoo zaten wij zwijgend bij elkander en zocht ik tevergeefs naar troostwoorden. Toen stond hij op, zocht iets in zijn kast, kwam bij mij terug en zei:

—„Hier is het ringetje, dat ik haar gegeven had, wil jij dat nu altijd dragem als waarborg, dat het voor goed tusschen haar en mij uit is?"

En hij gaf mij een mooi gouden ringetje met twee kleine robijnen en een diamantje.

Diep getroffen nam ik het aan en droeg het lange lange jaren, totdat mijn ziekte mij dwong het af te leggen."

HO. p. 122:

Na de zin: "[...] waartoe zij in haar onnozel diletantisme ruimschoots gelegenheid gaf." is komen te vervallen (297):

[ms. p. 261-263; ts. p. 140]

"Maar het zou nog erger komen. Na een uur in het Museum doorgebracht te hebben nam [p. 262] het gezelschap plaats in eenige équipages om in Café Riche den lunch te gaan gebruiken. De burgemeester inviteerde ons drieën om van de partij te zijn, wij volgden dus in een victoria. Prins Reusz, een autoritair persoon van iets meer dan middelbaren leeftijd, gaf onder den lunch het verlangen te kennen het hollandsche volkslied te hooren zingen. Therese zeide dat ik goed zong en het dus maar eens moest laten hooren. Nu was het met mijn zangkunst maar vtreurig gesteld, ik had weinig stem en zong niet al te zuiver. Ik verweerde mij dus ijverig, maar men hield mijn weigering voor te groote bescheidenheid, en de burgemeester maande mij dringend aan te doen wat mij verzocht werd en het Wilhelmus van Nassauen te zingen. Dan kome er van wat wil, dacht ik, en zong zoo goed en zoo kwaad als ik kon:

"Wilhelmus van Nassauen:

"Ben jij van Duitschen bloed

"Je ellebogen door je mouwen

"Je hoofdhaar door je hoed!

"En lust je dan wel schellevisch

"Wel dat is goed!

"En lust je dan wel schelle.....

In den tweeden schellevisch bleef ik steken, want ik zag aan het ontstelde gezicht van den burgemeester, dat [p. 263] er iets niet in den haak was; hij schudde afkeurend zijn hoofd en wenkte mij te zwijgen, waartoe ik zeer gaarne bereid was. Het gezelschap was onmiddelijk druk met elkander in gesprek en er werd niet meer op mij gelet. Maar kon ik het helpen? ik had nooit van een anderen tekst gehoord en men had mij gedwongen om te zingen! Het spijt mij nog, dat ik toen den moed niet had Professor Allebé even aan te kijken, wat zal hij een gek verschrikt gezicht gezet hebben!".

HO. p. 130 (ms. p. 276):

De passage beginnend met: "Wie iets in zich heeft [...]" en eindigend met: "[...] ofschoon er ook niets kwam van de omgang met de coryfeëen der kunst." is in het ms. gemerkt. Of het de bedoeling was, dat dit geschrappt zou moeten worden, is onzeker.

HO. p. 131:

Na de zin: "Wie of wat mevrouw Saxon eigenlijk was konden wij niet doorgronden." is komen te vervallen:

[ms. p. 278]

"Men beweerde, dat zij een van de liefjes van Koning Willem III was geweest. Nu" (298).

HO p. 142 (ms. p. 297):

Het zinsfragment: "[...] en de vrouwtjes weer voor de deur zette." is in het manuscript gemerkt. Of het de bedoeling was, dat dit geschrappt zou moeten worden, is onzeker.

HO. p. 145 (ms. p. 303):

De passage beginnend met: "Eduard von Bamberg te beschrijven [.....]" is gemerkt (alleen het begin). Of het de bedoeling was, dat hier iets geschrapt zou moeten worden, is onzeker.

HO. p. 147 (ms. p. 306):

De passage beginnend met: "Aan de kunstschool [...]" en eindigend met: "[...] dat ze niet zijn eigendom waren." is in het ms. gemerkt. Of het de bedoeling was dat deze passage geschrapt zou moeten worden, is onzeker.

HO. p. 152 (ms. 314-315):

De zin: "[...] en men kon zich gemakkelijk voorstellen, hoe deze mond, die bij het lachen en praten ver opening [...]" luidt in het ms (p. 314): "[...] hoe deze bek [...]".

Het hieropvolgend fragment, eindigend met: "[...] onderworpen en geslagene van de kleine gestalte." is in het ms (p. 315) gemerkt. Of het de bedoeling was dat deze passage geschrapt zou moeten worden, is onzeker (299).

HO. p. 153 (ms. p. 316):

De zin: "[...] maar sprak ze als slim man niet tegen." luidt in het ms.: "[...] maar sprak ze als slim joodje niet tegen.".

HO. p. 160:

Na de zin: "O, Therese, dit vergeef ik je nooit!" is komen te vervallen:

[ms. p. 328]

"Diep verantwoordigd deinsde Thérèse terug, zocht bescherming bij haar vriend van Duijl en gilde:
„Mevrouw Moes slaat mij in het gezicht!" "

HO. p. 180 (ms. p. 362):

De passage beginnend met: "In dat jaar had zij nog [...]" en eindigend (de plaats waar de passage eindigt, is niet exact aangegeven) met: "[...] die uit haar geschriften spreken." is in het ms. gemerkt. Of het de bedoeling was, dat deze passage geschrapt zou moeten worden, is onzeker.

[Tweede gedeelte]

HO. p. 185:

Voorafgaande aan de eerste regel van dit hoofdstuk: "Het was in de zomer van 1884." is komen te vervallen:

[ms. p. 22; ts. p. [11+] <198>]

"Nu ik in 't kort heb gezegd tot welke overtuiging het leven mij gebracht heeft, wil ik de draad van mijn verhaal weer opnemen. Het zal mij goed doen mij te verdiepen in vrediger tijden, want het denken aan den oorlog heeft het beangstigende van een draaikolk, en de vreeselijkste dingen worden door hun voortdurende herhaling zoo gewoon, dat de zenuwen schijnen af te stompen; slecht een gevoel van radeloze hulpeloosheid en wanhoop aan het oit

eindigen van dezen zwaren druk blijft achter. Maar het is wel een tour de force nu en wonende in het tegenwoordige Laren met zijn frivool-mondaine dansgelegenheid en hyper-boheemsche bevolking zich het vroegere leven voor den geest te halen. Het is of men het geestesoog eerst moet sluiten voor een woelig schouwspel, en dat dan eerst het vroegere beeld kan oprijzen, een donzig koel visioen, stil, groen, verkwikkend en rustgevend!"

HO. p. 191:

Na de zin: "[...] zodat men zich al gauw op vertrouwelijke voet met hen bevond." is komen te vervallen:

[ms. 37-50; ts. [18+]⟨205⟩ - [24+]⟨212⟩]

"Na mijn eerste bezoek aan Laren reisde ik naar Lübeck om het derde zoontje van mijn zuster ten doop te houden, en deed op dringend verzoek van Antoinette den terugreis over Weimar. Bij haar was alles zeer veranderd. In plaats van twee menschen die er onbezorgd op los leefden en genoten van elkanders gelijkwaardige geesteseigenschappen vond ik er twee aan één dissel gespannen, die niet in dezelfde richting konden trekken. Er was uitgekomen, dat er geen stuk van de geheele inrichting ooit betaald was en er ook geen mogelijkheid bestond het te doen. De schuldeischers hadden dus op alles beslag laten leggen, en aan ieder [p. 38] stuk meubel en huisraad hing het zegel van het gerecht. De trotsche dochter van de rijken Amsterdamschen koopman, die nooit gedacht had, dat haar zoo iets zou kunnen overkomen, leed hieronder verschrikkelijk en voelde het als een onuitwischbare schande. Zij klaagde bij mij haar nood en berouwde haar huwelijk doorgedreven te hebben tegen den zin van haar vader. Maar ook von Bamberg kwam met zijn klachten bij mij en voelde zich verongelijkt. Hij begreep niet, waarom Antoinette het zoo erg vond. Hij had nooit anders geleefd dan tot over de ooren in schulden en op de meest avontuurlijke wijze van de eene klem in de andere gerakend. Hij vond dat heel gewoon, en had niet anders gedacht dan dat Antoinette, als schilderessen als zij werkelijk van hem hield, er net zoo over zou denken. En bovendien, die rijke oude Zimmerman zou toch wel eens doodgaan, en dan kwam alles immers in orde.

Ik trachtte tevergeefs hem aan het verstand te brengen, dat het oneerlijke van alles, ook [p. 39] tegenover haar, zijn vrouw het diepst greefde: eerlijkheid was iets wat ten eenenmale boven zijn begrip scheen te gaan. Toch had ik met hem ook wel medelijden, want hij bleef altijd zachtmoedig en scheen werkelijk niet beter te weten. Antoinette was vol knagend verlangen om al die narigheid eens even te kunnen vergeten, en smeekte mij een paar dagen met haar naar Cassel te gaan en daar in 't Museum iets te copieeren. Ik stemde toe, maar even voor ons vertrek had er nog een vreemd incident plaats. Ik vond Antoinette in groote opgewondenheid een lade van haar schrijfbureau doorzoekend: zij miste een diamanttring. Von Bamberg stond er bij en sprak haar geruststellend toe, maar toen ik hem even aankeek, zag ik dat hij de dief was.

Wanhopend gaf Antoinette het zoeken op, want wij moesten naar den trein.

In Cassel kwam haar humor weer boven, en hadden wij eenige prettige dagen. Den meesten tijd brachten wij in het heerlijke Museum door, waar wij elk een copie maakten. Tegen donker bezochten wij dan de parken van het [p. 40] slot Wilhelmshöhe en van het vroegere Keurvorstenslot. Het was al ver in October, het weer mistig en kil, en die groote verlaten sloten maakten met hunne wijd aangelegde doodsche parken in het druilige schemerlicht een onbeschrijfelijk luguberen indruk.

En toen kwam het afscheid. Ik moest 's nachts om half vijf, terwijl het nog pikdonker was, den nachttrein pakken. Antoinette bracht mij naar het station, en daar stond zij eenzaam op het bijna geheel leege perron: bleek, koud en droevig, vol angst voor de toekomst en brandend verlangen naar haar vroeger veilig thuis.

Dien keer hielp de Heer Zimmerman. Hij kocht de geheele inboedel, de groote bibliotheek inkluis, en voor eenigen tijd was alles in orde. Maar het duurde niet lang. Von Bamberg verloor door zijn zonderling gedrag zijn professoraat aan de Kunstschule en maakte nieuwe schulden op naam van zijn rijken schoonvader. Eindelijk te zeer in 't nauw gedreven, verdween hij spoorloos met een van de honden, en ik ben nooit te weten gekomen, wat er van hem geworden is.

[p. 41] Antoinette bleef in een allertreurigsten toestand alleen in de ruime étage achter. Daar zij nu geheel zonder middelen was, had zij het dienstmeisje weggestuurd. Overdag hield zij zich schuil achter neergelaten gordijnen en deed uit angst voor schuldeischers voor niemand open. 's Avonds sloop zij dan uit, en bracht de kleine voorwerpen weg, die zij voor een galanteriewinkel beschilderde, waarmee zij in 't allemoodigste voorzag. Dit alles vertelde zij mij pas veel later. Het eerste hoorde ik van haar nood door een telegram luidend: „ziek en ten einde raad.“ Ik ging er mee naar haar vader, en onmiddelijk vertrok een harer broeders naar Weimar om haar te halen.

Er werd tot een scheiding besloten, die heel spoedig volgde. Antoinette vestigde zich daarna te Berlijn en ik zag haar eenige jaren later nog maar eens terug. Zij had zich weer verloofd en kwam over om haar aanstaande, een adellijken hoogen militair, te presentereeren. Ik was toen in Laren, waar zij mij alleen opzocht. Alle vroegere ellende was vergeten; in bloeiende gezondheid en vol van den ou- [p. 42] den humor en levenslust maakte zij den indruk zeer gelukkig te zijn. Alleen uitte zij in grappige klachten haar spijt, dat haar aanstaande geen artistiek gevoel had. Als laatste proefneming had zij hem voor de Nachtwacht gebracht, maar toen hij volkomen onverschillig zijn hoofd omdraaide naar de Schuttersmaaltijd en zeide: „das Frühstück gefällt mir schon besser,“ gaf zij het op hem te ontbolsteren. Het geluk duurde helaas maar kort. Het kwam uit, gelukkig nog voor het huwelijk, dat ook deze pretendent op den rijken schoonvader speculeerde om zijn schulden te betalen. Antoinette brak het engagement af, maar deze nieuwe schok bleek te veel voor haar, zij verviel tot wanhoop en een te rijkelijk ingenomen slaapmiddel maakte een einde aan haar leven. De Heer Zimmerman liet mij bij zich komen: hij was een gebroken, zieke man, die

niet meer uit zijn kamer kwam. Hij gaf mij tot aandenken aan Antoinette een ring, die zij altijd droeg en zeide: „van jou hield zij het meeste.”

[p. 43] Ik stak het ringetje naast dat van Herman, twee droevige herinneringen.

Ik merk telkens, dat het na zoovele jaren moeilijk is al de stukjes van de legkaart van het leven goed aan elkaar te passen. Mijn geheugen is als een tooverlantaarn: de beelden, die ik oproep, komen mij voor den geest met de verrassende helderheid der voorgeschoven plaatjes, maar deze liggen niet altijd naar de juiste volgorde gerangschikt. Het is dus maar goed, dat ik geen wereldgeschiedenis schrijf. Geleerde geschiedvorschers zouden dan later in oude familie- of Vereenigingsarchieven misschien de bewijzen vinden, en er lange vertoogen over schrijven, dat mijn vertelsels, door niet te strooken met de authentieke stukken, in het geheel niet te vertrouwen zijn. Nu doet het er gelukkig niet toe, of ik mij al eens een jaartje vergis; niemand zal de moeite nemen het te onderzoeken, of er zich aan ergeren. Zoo meen ik mij nu te herinneren, dat ik thuiskomende van Weimar, vliegensvlug [p. 44] een stuk schilderde voor de prijsvraag van het Willink van Collenfonds. Ik had nog maar enkele weken tijd, maar handig zette ik in mijn atelier een binnenkamerstafreeltje van armelui's kinderen in elkander en had het geluk de eerste prijs te behalen, die toen 700 gulden bedroeg. Ik verkocht buitendien het stuk voor nog eens 700 gulden, sloeg dus voor mijn doen een goede slag.

In het volgende voorjaar kocht Museum Booijsmans ook een stuk van mij aan, en toen gevoelde ik mij zoo rijk, dat ik Mama inviteerde voor een reisje naar Parijs om den Salon te gaan zien, waarbij Etha zich aansloot.

Bijzonder plezierig was ons uitstapje niet, daarvoor bleek het reisgezelschap te heterogeen te zijn. Mama en Etha, beiden met hun onverstoortbaar goed humeur, hadden er misschien minder last van, maar mij viel het zwaar mij een reeks van dagen aan beiden te gelijk aan te passen. In mijn omgang met Mama bleef mijn innerste zelf eigenlijk altijd zoowat opgeborgen: zij was zoo zuiver en [p. 45] eenvoudig kinderlijk van ziel, en wist niets van het troebele, moeilijke, hunkerende, waarmee meer gecompliceerde naturen te worstelen hebben. Met Etha was ik mijzelf, en zoo viel het mij moeilijk zoo lang achterelkander met beiden tegelijk te samen te zijn. [(300)]

Met Mama naar schilderijtentoonstellingen te gaan was trouwens altijd een soort van beproeving voor mij. Zij had er niets geen begrip van en was toch zoo vast overtuigd van haar juist inzicht. Ik trachtte altijd van haar af te dwalen, omdat haar opmerkingen mij zoo stoorden, maar dan kwamen er ook soms zeer onaangename oogenblikken. Met hare onbegrensde welwillendheid tegenover het geheele menschedom en haar volkomen argeloosheid voelde Mama zich nooit te midden van vreemde menschen en deed overal, alsof zij thuis was. Zij had een sterk Duitsch accent behouden en sprak, zooals zij het iedereen deed, ook mij met „U" toe, daar zij nooit aan „jij en jou" had kunnen wennen.

Als ik dan soms heel aan 't andere einde van de zaal stond, riep Mama mij in eens van af [p. 46] haar plaats toe:

—„Wally, komt U nu eens eventjes hier," en terwijl ik dichterbij kwam, „en zeg mij, of U durft vol te houden, dat dät mooi is." Meestal was het dan een Israëls of een Maris, die haar verontwaardiging opgewekt had, en ik vond de situatie altijd wat pijnlijk

Als ik dan geprikkeld zei:

„Ja, 't is wèl mooi," kon het meesmuilende publiek nog vernemen:

—„Nu, en ik zeg dan, dat 't gesmeer is,"

Maar ik ben nu ook afgedwaald, en keer nog even terug naar Parijs, doch slechts om er voorgoed afscheid van te nemen, want ik ben er later nooit meer geweest.

Etha reisde alleen terug, en Mama en ik staken het Kanaal over om in Londen Herman te bezoeken.

Hij zag er verschrikkelijk slecht uit, hoestte onophoudelijk en sprak haast niet. Wij spraken gewoonlijk af hem 's middags ergens in Regentstreet op een bepaald punt te treffen. Dan stonden wij soms een uur lang reikhalsend naar hem uit te kijken, totdat hij er ein- [p. 47] delijk langzaam en hijgend aankwam, zulk een treurig, lijdend, eenzaam mensch in die onbarmhartige, geweldige reuzenstad!!

Met bezwaarde harten namen wij afscheid van hem, te meer nog, daar wij wel merkten, al zei hij dan ook niets, hoe moeilijk het ook hem viel. Het ging niet goed met hem, maar wat konden wij er doen?

Hij had toen het plan met een vriend een eigen zaak op te richten, maar onze vrienden in Londen hadden ons gezegd, dat hij niet de minste kans op succes had, en hoe zou hij die worsteling met zijn ziekelijk lichaam en zijn doofheid kunnen doorstaan?

Ik heb van de andere broers sinds hun kinderjaren weinig meer gesproken, en toch namen zij altijd in mijn leven een groote plaats in. Zij waren altijd zoo bereid alles voor mij te doen en begeleidden mij trouw naar concerten en comedies.

Moritz zwoegde nog steeds als reiziger voor de gehate manufacturen-zaak en was dus veel ambulant. Hij maakte van zijn baantje wat er van te maken viel, want in al de [p. 48] winkeliersfamilies in de provinciesteden was hij het enfant chéri en ik geloof, dat menige winkeldochter een goed oogje op hem had. Hij was dan ook zoo mooi, zoo gul en enthousiast en bracht, inplaats van in restaurants te zitten, zijn avonden liever door bij zijn klanten, waar hij dan muziek met de dochters maakte, of verzen reciteerde. Lang na zijn dood had ik door toevallige omstandigheden eens bezoek van zulk een gewezen winkeldochter, toen een getrouwde vrouw met vele kinderen. Zij zag bij mij het portret, dat ik van hem geschilderd had, en kon er niet vandaan komen. Telkens stond zij er weer zoo voor en zei:

—„Ja, zoo zag hij er uit, zoo vriendelijk en zoo mooi."

Franz had eerst drie jaar in Hamburg doorgebracht en zich toen als makelaar in assurantieën in Amsterdam gevestigd. Hij en Moritz waren groote vrienden.

Ernst had eerst een paar jaar gestudeerd, maar getoond, dat hij niet van zins was den gewonen weg te bewandelen. Hij was een aartssnuffelaar in oude archieven, en maak- [p. 49] te niet veel werk van de studie, die voor zijn examens noodig was. Dat

kon zoo niet voortgaan, hij moest het studentenleven vaarwel zeggen, en werd op het kantoor van Frederik Muller geplaatst. Dit bleek een gelukkige greep te zijn, want hij zette er de eerste voetstappen op den weg, die hem naar een eervolle carrière leidde.

Hij was een eigenaardige jongen: vurig van temperament, zeer stijfhoofdig; geheel vervuld met wat hem belang inboezemde en met taaie volharding op zijn doel afgaande. Zijn groote liefde voor alle traditie maakte hem tot een conservatief, en daar ik hoe langer hoe meer naar het roode kamp afdreef, stonden onze ideeën lijnrecht tegenover elkander, waardoor wij dikwijls in botsing kwamen. Gelukkig verhinderden zijn groote goedmoedigheid en aanhankelijkheid, dat er ooit eenige verwijdering tusschen ons kwam, het bleef bij heftige discussiën, die gewoonlijk bij de maaltijden plaats hadden. Mama interesseerde zich in 't geheel niet voor dergelijke questies, en begreep niet, dat men er zich warm voor maakte. Zij [p. 50] luisterde dan ook niet naar ons, maar in eens verveelden haar onze debatten: zij klopte dan ongeduldig op de tafel, en zei:
„Zoo nu is 't genoeg, nu wil ik er niets meer van hooren.”
En wij moesten onze nog ongebruikte argumenten inslikken, en den strijd onuitgevochten laten.

HO. p. 198:

Na de zin: "[...] en herhaalden fluisterend wat Meester gezegd had." is komen te vervallen:

[ms. p. 64-66; ts. p. [31+]<218> - [32+]<219>]

"Het jaar 1886 begon droevig voor ons. Hermann had eenige maanden te voren met zijn Hollandschen vriend Pistorius, helaas ook een ziekelijk man, een eigen zaak opgericht. Wij hoorden er toen niet veel van, maar later bleek, dat het in 't geheel niet had willen vloten. Pistorius was sinds kort ge- [p. 65] trouwd. In het begin van Januari kregen wij bericht, dat Hermann met een hevige longontsteking bij hen aan huis te bed lag. Mama maakte zich onmiddellijk bereid voor de reis en was reeds den volgenden morgen bij hem.

Het vrouwtje van Pistorius hoewel vriendelijk, maar kinderachtig, wuft en oppervlakkig, maakte de verpleging voor Mama heel moeilijk. Tegen de verwachting in kwam Hermann door de crisis heen, en zoodra het maar mogelijk was liet Mama hem naar zijn eigen kamers transporteeren, waar zij beter voor hem kon zorgen. Hij bleef heel zwak en Mama kon er niet aan denken hem te verlaten, maar hij had geen rust meer: hij drong er dagelijksch op aan, dat zij gaan zou, want hij wilde weer naar kantoor en daarvan hield zij hem terug. Hij beloofde altijd met een rijtuig heen en weer te zullen gaan en alle dagen een kort bericht te sturen, toen hij zich dus al zenuwachtiger begon te maken over zijn zaak, moest zij eindelijk wel toegeven en kwam met haar blijmoedige [p. 66] optimisme zelfs nog al gerustgesteld thuis.

Er kwam nu alle dagen een brief van hem, waarin hij steeds tevreden over zijn gezondheid schreef, maar hij vertelde er niet bij,

dat het met de zaken hoe langer hoe meer in de war liep, en zij door de eene waaghalzerij na de andere trachtten er zich bovenop te houden en zelfs hun toevlucht tot speculeeren namen.

HO. p. 199:

Na de laatste zin van het hoofdstuk: "Zo kregen wij onze inboedel bij elkaar." is komen te vervallen:

[ms. p. 69-73; ts. p. [33+]<220> - [35+]<222>]

"maar voor wij in Mei de Villa betrokken, wachtte ons nog groote treurigheid.

In Maart schreef Hermann ons, dat hij zijn intrek genomen had in een hotel om dicht bij zijn kantoor te zijn en reeds den [p. 70. volgenden dag kregen wij telegraphisch bericht van zijn dood. Hij was in den leeszaal onder het schrijven van een brief door een bloedspuging overvallen en plotseling gestorven. Mama was wanhopig en riep maar al:

-"De beste van allen! de beste van allen!"

Maar er was niet lang tijd om te klagen, er moest gehandeld worden en reeds om vijf uur zaten Mama en ik in den trein naar Vlissingen. Om drie uur had de post nog een brief van Hermann gebracht, dien het mij gelukt was achter te houden.

De overtocht was ruw, een rampzalige reis! In Londen, wachtte de jonge Koster, een vriend van Hermann ons op en wij waren erg dankbaar bij onzen treurigen tocht dadelijk vriendelijke hulp te vinden.

Hermann was van het hotel overgebracht naar een begrafenisondernemer en daarheen bracht Koster ons.

Midden in een kleine kamer, rondom langs de muren waren doodkisten opgestapeld, stond op schragen de kist, waarin Hermann lag. Het was een met dof zwarten stof [p. 71] bekleedde kist: wit satijn spande fijn geplooid van de binnenwanden tot over het lichaam en lieten hoofd en handen vrij, waarbij witte bloemen lagen.

Hermann zag er in zijn gezicht veel voller en kleuriger uit dan ooit bij zijn leven. Zoodra Mama hem gezien had riep zij angstig-verwijtend tegen den begrafenisondernemer:

-"That is not a dead man! I will never believe it!"

Maar de vriendelijke rustige man schudde tot antwoord alleen meewarig het hoofd. Daarop nam hij een schaar en knipte voorzichtig een vlok van Hermann's krullend haar. Hij wilde dien aan Mama geven. Maar zij nam hem niet aan, wat had zij aan een vlok haar? Toen gaf hij hem mij, het was zulk zacht fijn heel donkerbruin haar.

Mama liet zich in haar twijfel pas geruststellen, toen Koster haar beloofde dikwijls te gaan kijken en het haar te laten weten als er verandering intrad.

Daarna gingen wij naar Hermann's kamer [p. 72] mers, waar alles ongeredderd lag, zooals hij het verlaten had. Naar het hotel had hij alleen een handkoffer meegenomen.

Naar wat de hospita ons vertelde, waren de laatste weken voor den armen jongen/wel vreeselijk geweest. 'S morgens sleepte hij zich uit zijn bed en viel neer, zonder zijn ontbijt aan te roeren, in een gemakkelijken stoel voor den haard. Terwijl het rijtuig voor de deur stond, zat hij daar dan meestal uren lang ineengedoken, doodsbleek en kuchend, voordat hij moed en kracht kon verzamelen om er in te gaan.

Wij pakten al zijn hebben en houwen in een paar groote koffers, en waren er ternauwernood mee gereed, toen goede vrienden, familie van mijn zwager, ons kwamen halen om met hen mee naar huis te gaan. Daar brachten wij de treurige dagen voor de begrafenis door. Op dien dag hing er een donkerbruine mist over Londen, zelfs de voorstad waar wij waren, was er in gehuld en den geheelen dag moest het licht branden. Het was onbeschrijfelijk luguber.

[p. 73] Den volgenden dag spoorden Mama en ik naar het reusachtige kerkhof Kensal Green om te zien waar zij Hermann te rusten hadden gelegd.

Men gaf ons duidelijke inlichtingen, maar wij waren nog niet ver binnen het hek van het kerkhof, toen Mama angstig uitriep: -„Ik wil niet langer zoeken, ik kan niet zoeken, ik vind het zoo vreeselijk!”

Maar zo konden wij toch niet heengaan. Ik bracht haar op een bank en zette alleen den droeven tocht voort. Gelukkig vond ik het versche graf gauw en nu liet Mama er zich heenbrengen. Daar zou hij dus eenzaam liggen, zooals hij zijn heele leven eenzaam geweest was, de arme jonge man, overwonnen door het wreede leven, dat de zwakken niet ontziet en zich, als het niet over gebaande wegen gaat, alleen laat beheerschen door wie er een sterken kracht tegenin weet te zetten.”

[einde van het manuscript.]